

*sociales* (1930-talet) på ett tydligare sätt än den mer spektakulära antinazismen var avgörande för utformningen av begreppet.

Det är möjligt – menar jag därmed – att inte samhällsläran, utan det bakomliggande *humanité*-begreppet kunde ha varit en bättre slagruta när Grummet sedan vill teckna hur de Lubacs ecklesiologi är uppbyggd. Poängen för Grummet är att samhällsläran såsom politik är ett genuint teologiskt tema, men detta påstående är faktiskt lättare att hitta stöd för om man börjar i *humanité* som tematisering. Det skulle inneburi att kapitlet *Faith, belief and reason* med t.ex. boken *Sur les chemins de Dieu* skulle föregått kyrkokapitlet, och att paradoxböckerna hade fått en mer framträdande plats i framställningen. När Grummet ändå gör som han gör vittnar det kanske mest om det genomslag som tankemönstren från *Radical orthodoxy* (med t.ex. John Milbank och Graham Ward) har fått – inte alldeles fel eftersom denna utveckling i flera avseenden ligger i linje med *la nouvelle théologie*.

På ett motsvarande sätt skulle man också kunna anmärka att kapitlet om historiesynen borde ha kommit före det om *Scripture*. Detta handlar nämligen om mer än bibelsyn, eftersom de Lubacs hermeneutik är ett storstilat försök att med hjälp av den fyrfaldiga skriftexegesen tolka tillvaron och historien som i grunden teocentrisk.

Grummets sjunde och avslutande tema handlar om den del av de Lubacs författarskap som ytligt sett förefaller mest apart: hans forskning om Amida-buddhismen. Grummet vill här visa hur den religions-teologiska ansatsen i dessa böcker är både en nyckel till förståelsen av de Lubacs helhetsåskådning och ett föregripande av senare religionsteologi. Han är uppenbarligen väl insatt, och redovisar – egendomligt nog, för det gör han inte i de andra avsnitten – en ganska omfattande sekundär diskussion.

Med undantag för någon sida i epilogen finns nämligen i boken mycket litet om verkningshistoria och forskningsläge. Grummet är inte obekant med materierna – det finns en välgjord bibliografi. Möjligen är det ännu inte dags att sammanfatta detta vidsträckta område: forskning i Frankrike, Tyskland, Italien, på senare år också i USA och England pekar åt ganska olika håll. De Lubacs roll för Andra vatican-konciliet är troligen underskattad, hans inflytande på påvarna Wojtyla och Ratzinger är biografiskt väldokumenterat men knappast systematiskt analyserat.

Mina påpekanden är naturligtvis marginella. ”Perplex” kan på svenska betyda (som engelska *perplexed*) ”förbryllad”, men också ”häpen”. För Grummets bok gäller bådadera – han är en bra ”guide för den perplexe”, och gång på gång får man säga ett häpet ”Aha!”

Luce Irigaray: *Sharing the World* (London: Continuum, 2008). xxi + 136 sid.

Luce Irigaray är psykoanalytiker och filosof från Belgien men sedan många år verksam i Frankrike. De senaste åren har hon publicerat flera böcker direkt på engelska. *Sharing the World* är strukturerad så att efter en introduktion kommer fyra jämnstora avsnitt, vart och ett indelat i fyra kapitel, varpå följer ett efterord. Irigaray inleder med att måla upp några huvuddrag i vad hon vill säga. Bland annat menar hon att den västliga kulturen är i behov av en omorientering mot två, inte ett, subjekt. Detta skulle bland annat bidra till att bryta totaliteten och i förlängningen göra det möjligt att skapa historiska förändringar utan krig och förstörelse.

I det första avsnittet efter inledningen fortsätter hon på den stigen. Problem identifieras och formuleras: västvärldens tänkande har begränsat sig till enställig subjektivitet trots att två krävs för dialog. Väst har missat att skapa en kultur kring begär och attraktion; som det ser ut nu är dessa antingen bannlysta och icke-aktuella eller så står de för en kaotisk och i förlängningen förödande frisläpplighet. Det är vidare en tragik att västvärlden varit oförmögen att handskas med skillnader. Den paradigmatiska skillnaden är för Irigaray könsskillnaden. Denna aktualiserar förhållandet mellan natur och kultur, mellan det existerande och det vardande, och relationen till den egna kroppen. En annan tråd i detta avsnitt, och en intressant sådan, är diskussionen av intimiteten. Irigaray ger bilder av vår gästfrihet i vilken vi endast marginellt eller inte alls är i stånd att ta emot en gäst på de specifika premisser som gäller för det alldeles specifika mötet med just den eller den personen och inte med en gäst vilken som helst. Poetiskt men ändå sakligt talar hon om en hållning där vi inreder ett gästrum där gäster – vilken gäst som helst – kan komma på besök. Det är därför tunt på intimitet och det partikulära mötet är svagt.

Det andra avsnittet i boken handlar om Mötet. Irigaray blandar en del ganska självklara saker, som att vara människa är att vara i gemenskap och att ett möte också förutsätter en förankring i sig själv, med annat. När hon borrar lite djupare vilar hon mycket på Emmanuel Lévinas även om hon inte tillstår det. Hon talar om mötet i vilket ansvar eller ansvars känsla väcks och att just detta konstituerar ett möte mellan två subjekt.

I det tredje avsnittet fortsätter och fördjupas resonemanget kring att födas från bokens tidigare avsnitt. Detta kombineras med nya och intressanta tankar om

Världen. Att födas innebär att komma till en redan existerande värld. Att den är redan existerande gör att det inte är möjligt att låta den vara "vad som helst". Irigaray gör denna poäng utan att fastna i objektivitetens fälla. Hon understryker nämligen också att vi måhända lever i samma värld, men att relationerna till den inte är desamma. Lika mycket som födandet in i en på förhand existerande värld omöjliggör för mig att låta denna värld vara vad som helst menar Irigaray att det är problematiskt att bli bestämd av den. Framför allt leder det fel att betrakta begär och åtrå som ett redan existerande begär att gå in under utan att se att det är ett specifikt jag som har denna längtan eller denna åtrå. Irigaray hävdar med enfass människans icke förutbestämbarhet.

I det fjärde avsnittet arbetar Irigaray med tankar om att den Andre intar en plats som inte är min. Det innebär att det alltid finns ett avstånd mellan mig och den Andre; den Andre är alltid någon annanstans om än på olika sätt nära. På ett för Irigaray typiskt manér knyts detta till att mannens och kvinnans kön är olika och att detta innebär olika sätt att vara i världen. Hon återkommer också till spänningen i detta att födas in i världen utan att för den skull vara bestämd av den. Att världen finns där är förvisso ett skydd mot ensamhet och mot att leva i en privat förvirring. Å andra sidan utgör idén om en färdig livsvärld som jag ska träda in i ett fängelse och ett hinder för att leva tillsammans med den Andre.

I efterordet gör Irigaray en intressant problematisering av det egna sättet att tänka. Hon ser faran i att vi tvingar på andra kulturer vår transcendens, vår moral och vår religion. När denna fara tematiseras tycks nihilismen lura runt dörren. Nihilismen är dock inte nödvändig, menar Irigaray; den går att undkomma genom att vara mer känslig i relationen med den som är olik mig. Dock lämnar Irigaray läsaren där. Hur det skulle kunna gå till får vi inte veta.

Många kommentatorer har inte kunnat eller velat se Irigarays intresse för religion och spiritualitet. Detta intresse blir dock allt svårare att förbise. I *Sharing the World* är detta intresse påtagligt. Det är också påtagligt att denna bok faller väl in i vad Penelope Deutscher kallat Irigarays "tredje fas" i vilken hennes intresse vänds mot frågor om konstruktionen av intersubjektivitet.

*Sharing the World* har ett ofta vackert och suggestivt språk, den är behaglig att läsa och lättillgänglig. Detta är bra, men kanske också ett krus. Under min läsning undrade jag ibland vilken nivå boken ska läsas på. Hur allmänna ska beskrivningarna uppfattas vara? Handlar det om (djup) psykologisk teori eller om handfasta praktiska råd? Kanske måste inte detta vara ett problem. Det kan vara så att texten har flera ingångar och att den kan läsas på flera olika plan.

*Sharing the World* innehåller föga som är nytt för Irigaray. Ändå känns den annorlunda och angelägen. Boken är mindre elitär än en del av hennes teoretiska texter och mer genomarbetad än hennes kortare politiska artiklar. På några punkter hade jag dock inte haft något emot en lite mer genomarbetad text. Jag kan exempelvis sakna Irigarays arbete med *genretillhörigheter* som hjälp att sätta gränser för sig själv och därmed öppna för flera subjekt. Det hade gett en struktur till frågan om könsskillnad som inte riktigt vägs upp av de tämligen omfattande resonemangen om födandet och om relationen mellan mor, far och barn i föreliggande verk.

Patrik Fridlund

Holt Meyer & Dirk Uffelmann (utg.): *Religion und Rhetorik* (Stuttgart: Kohlhammer, 2007). Religionswissenschaft heute 4. 333 sid.

Sedan den s.k. "språkliga vändningen" (*the linguistic turn*) inom kulturvetenskaperna med början på 1960- och 70-talen har fokus i studiet av religion i många fall förflyttats från religionens funktion och essens till dess representation och språkliga gestaltning. Vändningen har även inneburit ytterligare en problematisering av i vilken mån vi kan komma åt en verklighet utanför de texter vi studerar, liksom en insikt om att den verklighet vi upplever i hög grad skapas genom språket.

I kölvattnet av denna utveckling har följt en renässans för retorik och retorisk analys av texter. Man är då inte längre enbart intresserad av retorik som en språklig utsmyckning, utan framförallt retorik som något av avgörande betydelse för det en text vill förmedla och för vår förståelse av den. Retorik och litterär gestaltning har således inte bara blivit något av värde för litteraturvetenskapen, utan även för andra kulturvetenskaper, däribland religionsvetenskap och teologi.

Den föreliggande artikelsamlingen, *Religion und Rhetorik*, kan i hög grad ses som en del av denna utveckling eller tendens. Det är inte bara tydligt i de ståndpunkter och perspektivval som presenteras i bokens introduktion, utan är också något som binder samman de olika artiklarna.

*Religion und Rhetorik* består av nitton kortare artiklar skrivna av i huvudsak tyska forskare inom såväl religionsvetenskap som litteraturvetenskap. En ganska stor andel av forskarna har anknytning till slavistik eller öst- och mellaneuropastudier, vilket i viss mån märks i ämnesvalen. Boken är ett resultat av en konferens vid Erfurts universitet år 2004 med samma titel som boken.